

DOI:
УДК 342.9

Мар'яна Вербіцька,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5011-7958>

Анастасія Гоголь,
студентка юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Досліджено запровадження електронного суду в адміністративному судочинстві. Значна увага приділяється проблемам, пов'язаним із функціонуванням електронного суду. Проаналізовано переваги і проблеми, пов'язані із застосуванням електронного суду.

Ключові слова: електронне судочинство, електронний суд, електронна система, місцеві та апеляційні адміністративні суди, судова адміністрація.

Бібл.: 11.

Вербицкая М., Гоголь А.

Некоторые аспекты введения электронного суда в административном судопроизводстве

Исследовано внедрение электронного суда в административном судопроизводстве. Большое внимание уделяется проблемам, связанным с функционированием электронного суда. Проанализированы предпочтения и круг проблем, связанных с применением электронного суда.

Ключевые слова: электронное судопроизводство, электронный суд, электронная система, местные и апелляционные административные суды, судебная администрация.

Verbitska M., Gogol A.

Some aspects of the introduction of electronic court in administrative proceedings

The article examines the introduction of electronic court in administrative proceedings. Due to the introduction of electronic court in administrative proceedings and in general there is a problem with its functioning. The experience of recent years shows that despite all the obvious benefits of e-litigation, the E-Court project has not gained wide popularity and its progress is extremely slow.

The subject of the study was the essence and advantages, problems of introduction of electronic court in administrative proceedings.

The article reveals the bases and tips for the introduction of e-court in legal proceedings in general. Because for the full functioning of the «Electronic Court» all participants, as a minimum, need to ensure the formation, review and movement of cases in court, storage of cases in electronic form, the ability to familiarize with case files in the electronic office.

During our research, it became clear to us that the e-court subsystem is an important and necessary step in the administration of justice in Ukraine. As of today, work has not yet started, but there is access to the subsystem. Generally, subsystem commissioning can cause delays in the resource life associated with the processing of EDS by numerous lawyers. Such possible problems should be considered by system developers and moderators.

However, being in the stage of implementation and practical testing, the E-Court project aims to optimize such important aspects of the judiciary as ensuring the right to trial, compliance with procedural deadlines, reducing the costs of litigation, publicity and openness, etc. At the same time, if the E-Court project is regulated by procedural law, including administrative procedural ones, and works in the same direction, then slowly, through trial and error, but still the E-Court subsystem will be put into operation and in the future it will greatly facilitate the work of the parties and the court.

Therefore, we believe that this topic is quite relevant and up-to-date regarding the global study, research, and implementation of the E-Court project.

Keywords: *electronic proceedings, electronic court, electronic system, local and appeal administrative courts, judicial administration.*

Постановка проблеми. Швидкий розвиток мережевих технологій та телекомунікацій значно розширив можливості використання інформаційних комп'ютерних технологій (далі – ІКТ) у всіх сферах життєдіяльності, у т. ч. у сфері правосуддя. Ще у 2018 р. ми стали свідками запровадження «Електронного суду», завдяки якому учасники судових процесів мають змогу значно заощадити такі важливі ресурси як час і гроші. Але, на жаль, сьогодні ще не всі суди України застосовують у практичній діяльності цю систему, та й «Електронний суд» ще не дає змогу здійснювати повноцінне судочинство. Проте ми глибоко переконані, що саме можливості новітніх технологій дозволять значно оптимізувати діяльність правосуддя в Україні та уникнути багатьох проблем, пов'язаних саме з технічною складовою судочинства, зокрема із судовими викликами та повідомленнями і роботою Укрпошти, з отриманням судових рішень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які приділили свою увагу досліджуваному питанню, варто виокремити таких, як: А. Агапов, А. Анісімов, Г. Атаманчук, О. Баранов, Ю. Батурін, І. Бачило, О. Данильян, О. Дзьобань, В. Єльцов, Р. Калюжний, В. Колісник, В. Цимбалюк, А. Паскар, В. Пилипчук, М. Швець, М. Ясинок та ін.

Однак у вітчизняній правовій науці відсутні комплексні дослідження теоретичних і практичних особливостей функціонування саме електронного судочинства. Це пояснюється не браком уваги до вказаної теми, а новизною самого питання [1].

Мета дослідження – розкрити окремі аспекти проблематики запровадження електронного суду, зокрема в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юристи-практики щодня мають справу з поданням документів до суду: це – оформлення та друк процесуальних документів, засвідчення копій доказів, підшивка документів на «чотири дірки», поїздки до суду, черги у канцеляріях або оформлення поштових відправлень до суду, сторонам – і все для того, щоби подати лише одну заяву по суті справи. Такий документарний застарілий підхід потребує значних витрат часу та ресурсів. Україна поступово відходить від застарілих систем судочинства, що відстають від світового технологічного розвитку. На сьогодні відбуваються перші спроби реалізувати досвід зарубіжних країн, перейшовши від паперового судочинства до більш ефективного – електронного [2].

Вважають, що електронне судочинство зародилось у 2011 р., коли в українських судах почав працювати електронний документообіг, було прийнято низку законодавчих актів, що дають змогу в електронному вигляді подавати документи до суду, проводити судові засідання в режимі онлайн, в електронному форматі інформувати учасників судового процесу, фіксувати процес аудіо-/відеопристроями тощо. Для різних юрисдикцій були створені різні програми. Наступний етап впровадження електронного суду, вже відчутний для громадян, відбувся у 2013 р., коли в деяких судах учасники процесу отримали можливість створити особистий кабінет, отримувати судові рішення на електронну пошту та інформацію про судові засідання за допомогою смс-повідомлень. Працювало це таким чином: судові рішення під час надсилання до Єдиного державного реєстру судових рішень через документообіг суду автоматично надсилалися до особистого кабінету. Також після внесення до системи документообігу відомостей про дату судових засідань учасник справи отримував смс-повідомлення на свій мобільний телефон [3].

Проте надіслання інформації про судові засідання шляхом смс-повідомлень, яким секретарі судових засідань часто користуються і сьогодні (у тому числі через банальну нестачу конвертів з поштовими марками), створює інколи проблеми на практиці.

Йдеться про ті випадки, коли рішення ухвалюються без сторони, яку повідомляли шляхом надіслання смс-повідомлень про час, годину, дату та місце судового засідання. Дуже важко встановити факт належного повідомлення у такому разі, що створює для сторони можливість результативного оскарження рішення внаслідок порушення її права на доступ до суду, а також засади рівності і змагальності сторін.

З прийняттям нових процесуальних кодексів у 2017 р. законодавець передбачив створення абсолютно нової електронної системи, яка буде загальною для всіх судів України, Державної судової адміністрації України та Вищої ради правосуддя, під назвою Єдина судово-інформаційно-телекомунікаційна система.

Згідно з Наказом Державної судової адміністрації України від 31.05.2017 № 269 визначена низка судів, у яких як один із модулів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з 04.06.2018 р. запроваджено систему «Електронний суд» [4].

Розробку модуля відкритих даних досі не розпочато; Побудова ЄСІТС є надзвичайно складним стратегічним питанням, яке потребує чіткого плану дій та розподілу функцій між усіма дотичними учасниками процесу. Для ефективної реалізації поставлених реформою завдань українською необхідною є взаємодія між усіма органами суддівського самоврядування та керівниками відповідних установ [5].

Насправді електронний суд має багато переваг. По-перше, ця система дає змогу економити час, оскільки подання документів у паперовому вигляді потребує значних кадрових, матеріальних, а також часових витрат. Скажімо, адвокат супроводжує спір клієнта, що проходить у суді іншої області. Обмін документами між судом та учасниками процесу поштою – не завжди надійний і оперативний. Відповідно для одержання інформації про стан цієї справи адвокату доводиться щоразу їздити до суду іншої області, чекати в черзі до канцелярії, аби подати документи особисто чи ознайомитися з певними матеріалами справи. Крім цього, електронна система судочинства дасть змогу уникнути пропуску строку позовної давності за рахунок можливого надіслання документа в останню хвилину строку з огляду на такі часові витрати. Електронне судочинство повинно вирішити цю проблему й надати можливість учасникам процесу не витрачати час на подібні абсурдні ситуації. По-друге, це дає змогу економити зусилля сторін, унеможливить застосування певних інструментів для процесуальних диверсій, по-третє, забезпечить оперативне інформування учасників процесу про перебіг справи. Часто виникають ситуації, коли учаснику процесу терміново необхідно одержати доступ до певного документа, що перебуває в матеріалах справи. Для цього учасник повинен написати клопотання про ознайомлення з матеріалами справи, вистояти в черзі до канцелярії для його подання, а також узгодити дату можливого ознайомлення, яку часто можуть відкласти на декілька днів. Відтак, лише після цієї тривалої процедури, поїздки до суду, чекання в черзі учасник процесу нарешті отримує оперативний доступ до певного документа й може з ним ознайомитись. По-четверте, найважливіше те, що не відбуватиметься затягування процесу. Таким чином, якщо функціонуватиме єдина комплексна електронна система, де будуть зберігатися всі матеріали справи, це дасть змогу: а) суддям оперативно одержувати доступ до матеріалів справи, що перебувають в іншому суді; б) сторонам та іншим учасникам процесу знайомитися з матеріалами справи онлайн, що має посприяти зменшенню підстав для перенесення судового засідання [2].

Одним із найбільш суттєвих плюсів є централізація всіх потужностей в одному місці. На думку керівника проєкту «Електронний суд» О. Самборської, його основними завданнями є поліпшення умов роботи працівників судів, а також забезпечення швидкого, а головне, зручного доступу громадян до правосуддя. Електронний суд – це суд, двері якого відчинені цілодобово та в якому немає черг [6].

Якщо раніше кожен суд мав свою систему, розміщену на власному сервері, який знаходився у приміщенні суду, то за новою концепцією вся інформація зберігається в одному місці (на сервері) у «хмарному сховищі» [7].

Пріоритетними завданнями проєкту є забезпечення відкритого доступу учасників процесу до інформації шляхом створення сучасних інтернет-ресурсів і встановлення в приміщеннях судів інформаційно-довідкових кіосків, поетапний перехід до електронного обміну процесуальними документами між судом і учасниками процесу із застосуванням електронного цифрового підпису, до електронного обміну інформацією з базами даних інших державних органів та установ, до забезпечення повної комп'ютеризації процесів судового діловодства, формування єдиного електронного архіву судових документів [1].

Отож на етапі сучасного розвитку судочинства, у тому числі адміністративного, відбувається запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі ЄСІТС).

Для адвокатів, які зазвичай здійснюють професійне представництво фізичних та юридичних осіб у судах, передбачається таке: вони повинні зареєструвати свої офіційні електронні адреси в обов'язковому порядку. Це відкриє їм доступ до подання процесуальних та інших документів до суду в електронній формі з використанням власного електронного цифрового підпису (ЕЦП), який можна легко отримати в акредитованих центрах сертифікації ключів.

Проте варто наголосити, що вказане ніяким чином не нівелює можливість подання процесуальних документів у письмовій формі, як і отримання копій рішень у паперовому форматі.

Водночас ми переконані, що такі офіційні електронні адреси дадуть змогу частково вирішити проблему повісток про виклики до суду. У КАС України уже передбачені норми саме із застосуванням цього шляху повідомлення учасників адміністративної справи. Зокрема, про це йдеться у ч. 3 ст. 124 КАС України. У ст. 127 КАС (ч. 1-2) України також уточнюється час вручення судової повістки на офіційну електронну адресу.

На офіційні електронні адреси направлятимуться судові рішення, повістки про виклик до суду, копії документів у справі.

Звичайно, в умовах сьогодення такий обмін процесуальними документами не лише між учасниками справи та судом, але й між учасниками у справі з одним видається дуже зручним та оперативним.

Розробники ЄСІТС передбачили й зручну можливість отримання виконавчих листів. Планується відійти від паперового варіанта, який потрібно пересилати поштою, оскільки існує великий ризик втрати документа. У ЄСІТС виконавчі листи формуватимуться згідно з визначеною формою в електронному форматі й направлятимуться до Єдиного державного реєстру виконавчих документів (ЄДРВД), а особам на електронні адреси відсилатимуться лише посилання на документ, що міститься у ЄДРВД. Його можна переглянути, роздрукувати, зберегти на цифровий носій тощо. Такий спосіб видачі виконавчих документів повністю виключає можливість їхньої втрати, а особі для їх отримання не доведеться спеціально подавати заяву до суду [8].

Незважаючи на сказане, важливо зазначити, що є проблеми, пов'язані із застосуванням електронного суду. Візьмемо для прикладу Деснянський районний суд Києва. Керівник апарату вказаного суду окреслив такі проблеми, з якими стикнувся суд, запроваджуючи пілотний проєкт «Електронний суд»:

– у разі надходження до суду документів неможливо ідентифікувати електронний цифровий підпис фізичної або юридичної особи, який повинен відповідати акредитованим центрам сертифікації ключів;

– неможливо також ідентифікувати електронні адреси сторін для впевненості у тому, що кореспонденція суду дійде саме до адресата, а не до іншої особи, а також неможливо впевнитись, що вказані особи (фізичні, юридичні) дійсно існують, а не вигадані позивачем;

– невідпрацьована процедура перевірки наявності або відсутності у суді аналогічних справ з тими самими сторонами з тих самих підстав;

– у разі надходження електронних документів виникають труднощі щодо перевірки сплати судового збору, оскільки відомості щодо надходження коштів до казначейства у програмі «ДЗ» відсутні або надаються пізніше;

– незрозуміло, яким чином суд повинен ознайомлювати учасників процесу з матеріалами електронної справи у процесі надходження таких заяв;

– нерегульоване питання, яким чином мають долучатися до матеріалів електронної справи документів, які надійшли у паперовому вигляді під час судового засідання, якщо сканування цих документів можна зробити лише після судового засідання. Після сканування паперових документів до електронної справи незрозуміло, де їх зберігати;

– не врегульовано, яким чином електронна справа повинна передаватися до судів вищих інстанцій в разі надходження апеляційної та касаційної скарги та коло інших проблем [9].

Таким чином, наявність багатьох прогалин у правовому регулюванні процедурних питань у процесі застосування електронного суду завела в «глухий кут» позивачів, і по суті електронний суд має доступ до підсистеми, але відсутня схема роботи. За станом на липень 2019 р. в підсистемі «Електронний суд» було зареєстровано 22,6 тисячі користувачів. До судів засобами «Електронного суду» надіслано 19,9 тис. заяв, проте значна їх частина відхиляється, оскільки вони не подані в паперовому вигляді. Рада суддів України рекомендувала приймати до розгляду документи, отримані з використанням підсистеми «Електронний суд» [10].

Щодо особливостей електронного суду в адміністративному судочинстві.

3 22 грудня 2018 р. отримані всіма місцевими та апеляційними адміністративними судами заяви та інші процесуальні документи через підсистему «Електронний суд» мають реєструватися та розглядатися в установленому порядку. Однак адміністративні суди також зіткнулися зі всіма вищеописаними проблемами щодо застосування системи електронного суду.

Зокрема, у конкретній справі позивачі звернулися до Шостого апеляційного адміністративного суду через підсистему «Електронний суд» з апеляційними скаргами, які згодом були повернуті скаргникам у зв'язку з тим, що на день подання скарг Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) не запроваджено, а це унеможливило розгляд апеляційних скарг, поданих в електронній формі, без наявності власноручного підпису скаргника. Верховний Суд скасував рішення суду апеляційної інстанції та направив справу для продовження розгляду на стадії вирішення питання щодо відкриття апеляційного провадження з огляду на таке: альтернативою звернення учасників справи до суду із позовними заявами, скаргами та іншими визначеними законом процесуальними документами, оформленими в паперовій формі та підписаними безпосередньо учасником справи або його представником, є звернення з процесуальними документами в електронній формі з обов'язковим їх скріпленням власним електронним підписом

учасника справи та подання такого документа через Електронний кабінет. На цій підставі Верховний Суд сформулював висновок про те, що оскільки станом на дату подання апеляційних скарг в усіх місцевих та апеляційних судах, включаючи Шостий апеляційний адміністративний суд, було запроваджено підсистему «Електронний суд» у тестовому режимі, апеляційні скарги було подано за допомогою підсистеми «Електронний суд» через Електронний кабінет з використанням особистого цифрового підпису, то суд апеляційної інстанції необґрунтовано повернув апеляційну скаргу [11].

Висновки. Проект «Електронний суд» спрямований на оптимізацію таких важливих аспектів судочинства, як забезпечення права на судовий розгляд, дотримання процесуальних строків розгляду справ, зменшення розміру судових витрат, гласність і відкритість тощо. Навіть нетривалий досвід упровадження проекту «Електронний суд» уже дає змогу окреслити певні суперечливі аспекти, яких не можна недооцінювати і які потребують доопрацювання, вдосконалення або відмови від них.

Серед них можна зазначити: суперечливість і недосконалість правового регулювання системи електронного судочинства; недовіра учасників процесу до електронного обміну процесуальними документами та продовження їх дублювання в паперовому варіанті; відсутність належного нормативного регулювання питань забезпечення безпеки інформації, яка міститься в системі «Електронний суд» і відповідальності за порушення в цій сфері тощо [1].

Отже, для повноцінного функціонування «Електронного суду» всім учасникам необхідно забезпечити: а) доступність надходження процесуальних і непроцесуальних документів в електронному форматі, скріплених електронно-цифровим підписом кожному користувачеві; б) формування, розгляд та рух справ по судових інстанціях, зберігання справ в електронному вигляді, можливість ознайомлення з матеріалами справи в електронному кабінеті; в) автоматичне оформлення виконавчих документів та їх направлення до виконавчої служби; г) обмін інформацією між усіма державними органами та установами, що пов'язані з електронним судочинством; д) усі процеси повинні переглянути та затвердити головні зацікавлені сторони із судової системи; е) найкращі міжнародні практики цифровізації, тобто створення основних ІТ-систем; бачення керівництва та очікування основних ключових зацікавлених сторін щодо якості та ефективності цифрової судової системи; є) фактична спроможність організації здійснювати можливі та бажані зміни (у т. ч. готовність зовнішніх клієнтів) [5].

У результаті проведеного дослідження ми можемо резюмувати таке:

1) підсистема «Електронний суд» є важливим та необхідним кроком для здійснення правосуддя в Україні;

2) станом на сьогодні робота ще не розпочата, але є доступ до підсистеми;

3) введення в експлуатацію підсистеми може призвести до затримок у роботі ресурсу, пов'язаними з оформленням ЕЦП численною кількістю юристів. Такі можливі проблеми необхідно врахувати розробникам та модераторам системи;

4) оснащення судів відповідними технічним комплексом та персоналом займе ще певний час;

5) особливу увагу слід звернути на створення надійного захисту конфіденційної інформації.

Із вищезазначеного випливає висновок, що доволі повільно, шляхом спроб та помилок, але все ж таки підсистема «Електронний суд» вводиться в експлуатацію та в майбутньому значно полегшить роботу представників сторін та суду. Проте для цього процесуальне законодавство, у т. ч. адміністративне процесуальне, мають повністю відрегулювати та оптимізувати застосування електронного судочинства.

Список використаних джерел

1. Паскар А. Л. «Електронний суд» – новітній засіб забезпечення доступу до правосуддя. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Вип. 682. С. 70–75.
2. Переваги електронного судочинства. Ідемо в ногу з часом! URL : <http://suddya.com.ua/news/legal-hi-tech/novini/procudperevagi/> (дата звернення: 10.01.2020). URL: elektronnogo-sudocinstva-idemo-v-nogu-z-casom (дата звернення: 23.02.2018).
3. Котович І. Електронний суд: міф чи реальність? URL : <https://msu.edu.ua/library/skladajemo-spysok-vukorystanoji-literatury/> (дата звернення: 26.12.2018).
4. Багнюк І. Електронний суд: міф чи реальність? URL : <https://evris.law/uk/statija-elektronnij-sud-mif-chi-realnist/> (дата звернення: 10.11.2018).
5. Гончар І. Беззмарні технології. Судовий вісник. № 12 від 27.12.2019 . URL : <https://pravo.ua/articles/bezhmarni-tehnologii/> (дата звернення: 10.11.2018).

6. Самборська О. Послуга щодо отримання від суду процесуальних документів у електронному вигляді, а також СМС-повідомок поступово набирає популярності серед учасників процесу. URL : http://zib.com.ua/ua/40018-elektronniy_sud_otrimannya_sms/ovistok_stae_vse_bilsh_popul.html (дата звернення: 06.09.2013).
7. Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі : матеріали I Всеукр наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листоп. 2018 р.) /за загал. ред. : В. С. Куйбіди, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. Київ : НАДУ, 2018. 402 с.
8. Як адвокати можуть скористатися можливостями електронного суду. URL : <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/yak-advokaty-mozhut-skorystatysya-mozhlyvostyamy-elektronного-sudu/> (дата звернення: 13.08.2018).
9. Засади використання автоматизованої системи документообігу у Деснянському районному суді міста Києва. URL : <https://ds.ki.court.gov.ua/sud2603/informatcia/txt/>. (дата звернення: 20.11.2018).
10. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%/0%B0>. (дата звернення: 18.02.2020).
11. Судова практика. Суд зобов'язаний прийняти скаргу, яку було подану через «Електронний суд». URL : https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/190124_sud-/zobovyazaniy/priynyati-skargu-yaku-bulo-podanu-cherez-elektronniy-sud (дата звернення: 19.05.2019).

References

1. Paskar, A. L. (2013). «Elektronnyi sud» – novitnii zasib zabezbechennya dostupu do pravosuddya [«The Electronic Court» is the latest means of ensuring access to justice]. *Naukovyi visnyk Chernivetskogo universytetu. Pravoznavstvo - Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 682, 70-75 [in Ukrainian].
2. *Perevagy elektronного sudochynstva. Idemo v nogu z chasom! [The benefits of e-litigation. Keeping up with the times!]* (2018). (n.d.). suddya.com.ua. Retrieved from suddya.com.ua/news/legal-hi-tech/novini/procudperevagi-/elektronного-sudochynstva-idemo-v-nogu-z-casom [in Ukrainian].
3. Kotovych, I. (2018). *Elektronnyi sud: mif chy realnist? [E-Court: Myth or Reality?]*. (n.d.). msu.edu.ua. Retrieved from msu.edu.ua/library/skladajemo-spysok-vykorystanoji-literatury/ [in Ukrainian].
4. Bagnyk, I. (2018). *Elektronnyi sud: mif chy realnist? [E-Court: Myth or Reality?]*. (n.d.). evris.law. Retrieved from evris.law/uk/stattja-elektronnij-sud-mif-chi-realist/ [in Ukrainian].
5. Gonchar, I. (2019). *Bezhmarni tehnologii [Cloudless technology]*. (n.d.).pravo.ua. Retrieved from pravo.ua/articles/bezhmarni-tehnologii/ [in Ukrainian].
6. Samborska, O. (2013). *Posluga shchodo otrymannya vid sudu procesualnyh documentiv u elektronnomu byglyadi, a takoz SMS-povistok postupovo nabyraie populyarnosti sered uchastnykiv procesu [The service of obtaining procedural documents from the court in electronic form, as well as SMS summons, is gradually gaining popularity among the participants of the process]*. (n.d.). zib.com.ua. Retrieved from zib.com.ua/ua/40018-elektronniy_sud_otrimannya_sms/ovistok_stae_vse_bilsh_popul.html [in Ukrainian].
7. Kuybidy,V.S., Petroe, O.M., Degtyarovi, I.O. (2018). *Teoriia ta praktyka publichnogo upravlinnia ta administruvannia u XXI storichchi [The theory and practice of public administration and administration in the 21st century]: Materialy I Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 30 lystopada 2018 r.) - Materials of the I All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 30, 2018)*, 402 [in Ukrainian].
8. *Yak advokaty mozut skorystatysia mozlyvostyamy elektronного sudu [How attorneys can take advantage of e-court capabilities]*. (2018) (n.d.). advokatrada.org.ua. Retrieved from <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/yak-advokaty-mozhut-skorystatysya-mozhlyvostyamy-elektronного-sudu/> [in Ukrainian].
9. *Zasady vykorystannia avtomatyzovanoi systemy dokumentoobigu u Desnianskomu raionnomu sudi mista Kyeva [Principles of using the automated document flow system in the Desnyanskiy district court of Kiev]* (2018). (n.d.). ds.ki.court.gov.ua. Retrieved from ds.ki.court.gov.ua/sud2603/informatcia/txt/ [in Ukrainian].
10. *Edynasudovainformaciino-telekomunikaciinasystema [The only judicial information and telecommunication system]* (2020). (n.d.). uk.wikipedia.org. Retrieved from uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%/0%B0 [in Ukrainian].
11. *Sudova praktyka. Sud zoboviazanyi pryniaty skargu ,yaku bulo podanu cherez «Elektronnyi sud» [Judicial practice. The court is obliged to accept the complaint, which was filed through «the Electronic Court»]* (2019). (n.d.). jurliga.ligazakon.net. Retrieved from jurliga.ligazakon.net/ua/news/190124_sud-/zobovyazaniy/priynyati-skargu-yaku-bulo-podanu-cherez-elektronniy-sud [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.02.2020.